

بررسی مزايا و آثار اجتماعي و اقتصادي اوراق قرض الحسنہ^۱

علی اصغر هادوی نیا^۲

بهنام عرب بافرانی^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۱۱/۲۲ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۳/۳۰

چکیده

مکتب اقتضادی اسلام با تحریم ربا، قرض الحسنہ را به عنوان بهترین شیوه جایگزین برای ربا در نظر گرفته است. با توجه به این که اوراق قرض الحسنہ صرفاً مبتنی بر عقد قرض الحسنہ می باشد، لذا تمام مواردی که به عنوان مزايا و آثار اجتماعي و اقتضادی برای قرض الحسنہ قابل طرح است، برای اوراق قرض الحسنہ نیز قابل طرح می باشد. نتایج پژوهش نشان داد که اوراق قرض الحسنہ در بردازندۀ مزايايی چون: شفافيت و هماهنگي با ماهيّت قرض الحسنہ، اجتناب از ربا، فقر زدایي، تامين مالي پروژه هاي کلان و عمومي، قابلیت انعطاف، قدرت نقديگي، استفاده به عنوان وثيقه، مدیریت ريسك، جنبه بين المللی پيدا کردن قرض الحسنہ می باشد. همچنين در ادامه مقاله، به بررسی تاثير اوراق قرض الحسنہ بر متغير هاي اقتصادي از جمله مصرف، پس انداز، توزيع درآمد، بخش پولی، اشتغال، سرمایه انسانی و هزینه هاي تولید پرداخته شده است. بنابراین با توجه به مزايا و آثار اجتماعي و اقتصادي عنوان شده، چنانچه اوراق قرض الحسنہ به صورت صحیح به کارگرفته شود، نقش قابل توجهی در حل مشکلات اجتماعي و اقتصادي جامعه خواهد داشت.

واژگان کلیدی: قرض الحسنہ، اوراق قرض الحسنہ، مزايا، آثار اجتماعية و اقتصادي

طبقه بندی E44, G24, K22:JEL

۱. اين مقاله مسخرج از پایان نامه کارشناسی ارشد بهنام عرب بافرانی با عنوان "تحلیل آثار اقتصادی اوراق قرض الحسنہ" است.

۲. استادیار پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

۳. دانشجوی دکترای علوم اقتصادی دانشگاه آزاد اسلامی اراک (نویسنده مسئول)

مقدمه

مکتب اقتصادی اسلام با تحریم ربا، قرض الحسنہ را به عنوان بهترین شیوه جایگزین برای ربا جهت استفاده از متقاضیانی که توانایی بازپرداخت سود را ندارند در نظر گرفته است که ثروتمندان با در نظر گرفتن پاداش معنوی قرض الحسنہ داوطلبانه اقدام به انجام آن می‌کنند. در این شیوه امکان در اختیار قرار گرفتن امکانات مالی برای استفاده کنندگان از قرض الحسنہ که عمدها گروه‌های کم درآمد جامعه را تشکیل می‌دهند فراهم می‌گردد. بنابراین با رواج آن و گسترش اجزاء آن عملاً نابرابری‌های زیاد درآمدی از بین می‌رود. از این رو می‌توان گفت نظام اقتصادی اسلام قرض الحسنہ را به عنوان یکی از شیوه‌ها و ابزارهای مؤثر برای کاهش نابرابری توزیع درآمد در نظر گرفته است که با برقراری جریان پول از طبقات ثروتمند به سمت طبقات کم درآمد و ایجاد زمینه تغییر الگوی تولید، افزایش اشتغال و تأمین نیازهای ضروری طبقات مزبور می‌تواند در جهت تثبیت درآمدها بین نیازمندان و عدم تمرکز ثروت نقش فعالی داشته باشد.

از یک سو با توجه به شرایط اقتصادی موجود در کشور که منابع مالی کافی برای تکافوی متقاضیان تسهیلات قرض الحسنہ وجود ندارد و از سوی دیگر گسترش و تعمیق فرهنگ قرض الحسنہ در کشور و این که احیای آن امری مهم برای نظام بانکداری اسلامی محسوب می‌شود؛ لذا باید جهت رفع مشکل کمبود نقدینگی چاره‌ای اندیشید. ابداع ابزارهای نوین تامین مالی اسلامی (سکوک) که بتواند حرکت نظام بانکداری کشور را بیش از پیش به سمت تحقق نظام بانکداری آرمانی که همان بانکداری بدون روابط، پیش ببرد، یکی از راهکارهای اساسی به شمار می‌رود. اوراق قرض الحسنہ هم از جمله ابزارهای جدید بانکداری اسلامی است که با توجه به اثرات اقتصادی و مزایایی که برای آن قابل طرح است، می‌تواند در آینده توجهات بسیاری را معطوف به خود نماید.

در این مطالعه که با روش توصیفی-تحلیلی انجام گرفته است، به معرفی و تبیین مزایا و آثار اجتماعی و اقتصادی اوراق قرض الحسنہ پرداخته می‌شود. در ادامه، ابتدا به تعریف قرض، قرض الحسنہ و صکوک می‌پردازیم. سپس ضمن تبیین مفهوم اوراق سازی، پیشینه و ارکان آن به معرفی انواع اوراق موجود می‌پردازیم. در پایان هم مزایا و آثار اجتماعی و اقتصادی اوراق قرض الحسنہ را مورد بررسی قرار می‌دهیم که این مسئله، پاسخ پرسش اصلی مقاله پیش رو می‌باشد.

۱- بیان مسئله

برای جذب سپرده‌ها و نقدینگی در اقتصاد نیاز به انگیزه و ابزار برای سپرده‌گذار است. در سیستم بانکداری ربوی بهره ابزاری برای کنترل و جذب سپرده‌گذار است. همچنین به هنگام نیاز به سرمایه‌گذاری در اقتصاد با کاهش نرخ بهره تسهیلات، انگیزه و تقاضا برای وام و سرمایه‌گذاری افزایش می‌باید،

ولی در سیستم بانکداری بدون ربا فقدان اهرم کافی برای جذب سپرده‌ها به چشم می‌خورد. در بانکداری ربوی، نرخ بهره از پیش تعیین شده، صاحبان وجوه را به ویژه در جوامعی که ربا ممنوع نیست، به سوی بانک می‌کشاند. اگر بانک به پول بیشتری نیاز داشته باشد، نرخ بهره‌ی سپرده‌های بانکی را افزایش می‌دهد و هرگاه احسان کند نیاز به پول کمتری دارد، نرخ بهره سپرده‌ها را کاهش می‌دهد. در جهت اعطای تسهیلات هرگاه بخواهد تقاضای مردم را افزایش دهد، نرخ بهره وام را کاهش می‌دهد و هرگاه بخواهد تقاضا را کاهش دهد، نرخ بهره وام را افزایش می‌دهد.

در بانکداری بدون ربا، بانک دو نوع وجوده مالی دریافت می‌کند که یکی قرض الحسن و دیگری سپرده سرمایه‌گذاری است. در مورد پس انداز قرض الحسن مهم ترین انگیزه باید انگیزه معنوی باشد. وجود و قوت این انگیزه در جامعه به روحیه معنوی و نوع دوستی مردم باز می‌گردد. اگر این روحیه در مردم قوی باشد، رقم پس انداز افزایش می‌باید و اگر ضعیف باشد، این رقم کاهش می‌باید. اهرم دیگر جذب پس انداز، جوايز بانکی است ولی این اهرم در بانکداری ربوی نیز وجود دارد. بنابراین بانکداری ربوی از یک اهرم مادی قوی در جذب پس انداز برخوردار است که در بانکداری بدون ربا وجود ندارد. البته اگر در جامعه در زمینه انگیزه‌های معنوی و مردم دوستی تبلیغ لازم انجام شود، به علاوه برای جبران کاهش ارزش پول در صورت وجود تورم، اقدام اساسی صورت گیرد یا جلوی کاهش ارزش پول گرفته شود تا حدود زیادی این نقص جبران می‌شود.

این مقاله با بر شمردن مزايا و آثار اجتماعي و اقتصادي، به دنبال معرفی اوراق قرض الحسن به عنوان ابزار مالي مناسب جهت برانگيختن مردم و جذب سپرده‌های بيشتر آنان از يك سو و جلب توجه سياستگذاران اقتصادي جهت به كارييري اين ابزار از سوی ديگر می‌باشد.

۲- ادبیات موضوع و پیشینه تحقیق

اکبر کمیجانی و علی اصغر هادوی نیا (۱۳۷۷) در مقاله‌ی خود با عنوان "درآمدی بر جایگاه قرض الحسن در اسلام و آثار اقتصادی آن" که به روش توصیفی تحلیلی نوشته شده است، سعی دارند با استفاده از منابع فقهی، روایی و تفسیری، ماهیت قرض الحسن را مورد توجه قرار دهند. آنان همچنین بیان می‌دارند که قرض الحسن در تامین اجتماعی، کاهش فاصله طبقاتی، مصرف، پسانداز و توزیع درآمد نقش بسزایی دارد.

هادوی نیا (۱۳۷۸) در کتابی با عنوان "قرض الحسن و آثار اقتصادی آن" به بررسی ماهیت قرض، قرض الحسن و جایگاه قرض الحسن در اقتصاد اسلامی پرداخته و به معرفی آثار اجتماعی و اقتصادی قرض الحسن می‌پردازد. وی آثاری چون اثر قرض بر تامین اجتماعی، مصرف، پسانداز، توزیع درآمد و بخش پولی اقتصاد مورد بحث و بررسی قرار می‌دهد.

هادوي نيا (۱۳۸۰) در مقاله اي با عنوان "اوراق قرض الحسنة" که به روش توصيفي تحليلي نوشته شده است، راجع به ساز و کار اجرائي اي سخن گفته است که امر قرض الحسنة دادن و قرض الحسنة گرفتن را تسهيل می کند.

حبيبيان (۱۳۸۱) در مطالعه اي با عنوان "قرض الحسنة و راهبردهای توسعه اقتصادي" ضمن تبیین اجمالی نهاد قرض الحسنة و بررسی تاثیر آن بر متغیرهای مهم اقتصادي، با مقایسه مفهوم رشد و توسعه و تبیین راهبردهای توسعه اقتصادي، نشان می دهد که بین نهاد قرض الحسنة و راهبردهای توزیع مجدد به ویژه راهبرد تامین نیازهای اساسی، هماهنگی و سازگاری ویژه اي وجود دارد.

يزدانی (۱۳۹۰) ذیل عنوان "قرض الحسنة و نقش آن در رفع نیازهای اجتماعي و اقتصادي" به تشریح و تاثیر نهاد قرض الحسنة بر متغیرهای مهم اقتصادي پرداخته و بيان می دارد: «از بارزترین آثار مثبت قرض الحسنة بر متغیرهای اقتصادي، اثر آن بر پس انداز می باشد که تامين امنيت اقتصادي را در بر دارد».

در كتب فقهی و حقوقی در موضوعات قرض و دین با استناد به آيات و روایات، موضوع قرض الحسنة مورد بحث قرار گرفته است که اغلب به قرض های غیر متمرکز بین افراد توجه دارد، اما در چند دهه اخیر با فعالیت مراکز متعددی که به طور رسمي متولی این امر مقدس شده اند، به نظر می رسد که هنوز توجه در خور و شایسته ای به آن نشده است. در سال های اخیر برخی با عنایت به اینکه از لحاظ نظری کار شایسته ای صورت نگرفته است، جنبه نظری آن را مد نظر قرار داده اند. در مقابل عده ای جنبه نظری آن را به دیگران واگذار کرده و به بررسی واقعیات موجود و تاثیر آن بر متغیرهای کلان اقتصادي پرداخته اند. بعضی هم به عنوان تعیین جایگاه قرض الحسنة در نظام اقتصادي اسلام و اثرات اقتصادي آن در راستای ایجاد ارتباط بین دو نوع ادبیات موجود تلاش نموده اند.

با توجه به تحقیقات انجام شده، تحقیق حاضر از چند جهت با مطالعات قبلی متفاوت است. اولاً، برخی از این مقالات یکی از آثار اجتماعی یا اقتصادي قرض الحسنة را مورد بررسی قرار داده اند. ثانیا، تعدادی از مطالعات گذشته که بدليل تعدد از ذکر آن ها خودداری گردید، مختصرا در بخشی از آن ها تنها به اوراق قرض الحسنة اشاره شده است. ثالثا، تنها مطالعه اي هم که با عنوان "اوراق قرض الحسنة" موجود است، پيرامون سازوکار اجرائي اوراق قرض الحسنة می باشد. رابعا، مطالعاتي هم که به آثار اقتصادي قرض الحسنة پرداخته اند، آثار اقتصادي اوراق قرض الحسنة را به طور خاص مورد توجه قرار نداده اند.

بنابراین پژوهش پیش رو در مقایسه با کارهای انجام شده گذشته، از نوآوری و جامعیت برخوردار است.

۳- پرسش پژوهش

پژوهش حاضر در پی پاسخگویی به دو پرسش است:
مزایای اوراق قرض الحسن چیست؟
آثار اجتماعی و اقتصادی اوراق قرض الحسن چیست؟

۴- مفهوم قرض و قرض الحسن در لغت و اصطلاح فقهی

قرض، به معنای بریدن و قطع کردن است و مالی را که به دیگری داده می شود به شرط بازگرداندن (عین یا بدل آن) قرض می خوانند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ماده قرض).

قرض الحسن: در قرآن کریم، واژه «حسن» صفت قرض الحسن قرار گرفته است؛ حسن یعنی زیبا و نیکو (قرشی، ۱۳۷۱: ۱۳۵) و قرض نیکو آن است که از مال حلال باشد و آن را با منت گذاردن و اذیت، ضایع نکند (طبرسی، ۱۳۷۲: ۶۰۸).

قرض به عنوان یکی از عقود اسلامی در قسمت ابواب معاملات کتب فقهی مطرح است که تعاریف مختلفی برای آن بیان فرموده‌اند که از مجموع آن‌ها چنین استفاده می‌شود که معنای اصطلاحی قرض یعنی مالی را به ملک دیگری در آوردن یا ضامن شدن عوض آن مال و اما عقد قرض دارای دو طرف می‌باشد؛ مقرض یا وام دهنده که قبول از طرف او منعقد می‌گردد و مقتضی یا وام گیرنده که ایجاب از طرف او منعقد می‌گردد و لازم نیست به عربی خوانده شود و به فارسی هم کفايت می‌کند و اما الفاظ باید به گونه‌ای باشد که قصد مقرض و مقتضی را برساند و البته علماء معتقدند قرض به صورت معاطاتی نیز واقع می‌شود و صحیح است چنانچه صاحب جواهر فرمودند:

«فالظاهر دخول المعاطه فيه بناء على دخولها في غيره بل هوا ولی من البيع وغيره بذلك والسيره فيه اتم» پس ظاهر آن است که معاطات در قرض نیز جاری می‌شود، چنانچه در غیر از عقد قرض هم واقع می‌شود، بلکه معاطاتی واقع شدن عقد قرض نسبت به بیع و غیر از آن اولویت دارد و سیره در مورد معاطاتی واقع شدن تمام است (نجفی، ۱۳۹۴: ۲).

قرض الحسن در فرهنگ و اصطلاح قرآنی، معنایی جامع دارد که شامل قرض الحسن فقهی نیز می‌شود، زیرا از منظر قرآن کریم هر کار خیری که انسان برای خدا انجام دهد، قرض الحسن برای اوست، خواه عبادت اصطلاحی باشد مانند: نماز و روزه یا انفاق مالی یا کارهای خدماتی و عام المنفعه باشد: مانند مسجد و مدرسه سازی، یا جبهه رفتن و جهاد در راه خدا (جوادی آملی، ۱۳۸۵: ۵۸۷).

۵- تشکیلات مرتبط با قرض الحسن در اقتصاد ایران

کمیته امداد امام خمینی (ره)، بانکداری بدون ربا و صندوق‌های قرض الحسن را می‌توان از جمله‌ی مهم ترین تشکیلات مرتبط با قرض الحسن دانست.

کمیته امداد امام خمینی (ره)، نهادی است که وظیفه تجهیز منابع (گرداوری صدقات) و تخصیص آن را به موارد معین شناسایی شده بر عهده دارد.

از سوی دیگر بر اساس بند ۸ ماده ۱ و مفاد فصل دوم قانون عملیات بانکی بدون ربا، سیستم بانکی کشور می‌تواند از مازاد وجهه افراد که همان پس انداز قرض الحسنă است، استفاده کند. هم چنین بانک‌ها می‌توانند طبق قانون، حداقل ۱۰ درصد از کل تسهیلات اعطایی سالانه خود را در قالب قرض الحسنă وام دهند. البته باید این نکته ذکر شود که حجم ریالی آن، باید از ۱۰ درصد مانده حساب‌های قرض الحسنă بیشتر باشد. از طرفی هم ۳۰ درصد از سپرده‌های قرض الحسنă به عنوان سپرده قانونی، از سوی بانک مرکزی جذب می‌شود.

صندوق‌های قرض الحسنă از عناصر بازار پول و سرمایه اند که اعتبارهای مصرفی را به صورت قرض الحسنă، در اختیار متقاضیان قرار می‌دهند. صندوق‌های قرض الحسنă نیز چون نوعی از امور خیریه به شمار می‌آیند، در گروه تشکیلات غیرتجاری ثبت می‌شوند. در سال ۱۳۶۷ شورای پول و اعتبار با صدور اعلامیه‌ای صندوق‌های قرض الحسنă را جزء موسسات اعتباری غیربانکی قرار داد. در تاریخ ۱۳۶۷/۱۰/۲۴ شورای پول و اعتبار، مقررات مربوط به فعالیت صندوق‌های قرض الحسنă را در ۲۹ ماده به تصویب رساند (هادوی نیا، ۱۳۸۰: ۹۳-۸۵).

۶- کارمزد

بر اساس قانون عملیات بانکی بدون ربا، تعیین میزان حداقل و حداقل کارمزد قرض الحسنă به عهده‌های بانک مرکزی می‌باشد. این میزان در دستورالعمل موجود بانکداری جمهوری اسلامی ایران، حداقل ۲,۵ درصد و حداقل ۴ درصد است. البته این مبلغ باید از هزینه‌های تجهیز و تخصیص منابع قرض الحسنă تجاوز کند (بیدار، ۱۳۹۱: ۱۰۱).

۶-۱- سازگاری تابعیت کارمزد از مبلغ اسمی وام با قیمت پول

تنها تفاوت فرمول محاسبه کارمزد تسهیلات قرض الحسنă در بانکداری بدون ربا با بانکداری ربوی، تغییر نام نرخ بهره در بانکداری ربوی، به نرخ کارمزد در بانکداری بدون ریاست. پر واضح است که چون مردم در بازار برای تعیین کارمزد خودشان، چنین محاسبه را انجام نمی‌دهند، لذا این تغییر نام، مشکلی را چاره نخواهد کرد (بیدار، ۱۳۹۱: ۱۰۴).

۶-۲- تعیین حداقل کارمزد

در صورت دریافت کارمزد حقیقی، ممکن است مبلغ کارمزد، رقم کمی بوده و پایین‌تر از مبلغی باشد که به عنوان حداقل کارمزد در نظر گرفته می‌شود، در نتیجه تعیین میزان حداقل کارمزد در قانون عملیات بانکی (۲,۵ درصد)، از توجیه منطقی برخوردار نیست (بیدار، ۱۳۹۱: ۱۰۴).

۶-۳- عدم تغییر نرخ کارمزد در شرایط مختلف

از آن جا که نرخ کارمزد قرض الحسنہ در نظام بانکی کشور، در تمامی مکان‌ها و زمان‌ها تغییری نمی‌کند، لذا ارتباطی منطقی میان مبالغ اضافی دریافتی و کارمزد حقیقی برقرار نمی‌باشد (بیدار، ۱۳۹۱: ۱۰۴-۱۰۵).

۷- سپرده‌ها و مصارف قرض الحسنہ در بانکداری بدون ربا

کاهش دائمی ارزش سپرده‌های بانکی بدلیل وجود تورم و علاقه مندی مردم به کسب سود از طریق سپرده‌گذاری در حساب‌های سرمایه‌گذاری بلند مدت، باعث شده طی سال‌های ۸۳ تا ۸۲ سهم سپرده‌های قرض‌الحسنہ پس انداز از کل سپرده‌ها از ۲۵ درصد به تدریج کاهش یافته و طی چند سال اخیر در حدود ۱۰ درصد ثابت بماند. از سوی سهم تسهیلات قرض‌الحسنہ از کل تسهیلات پرداختی نظام بانکی به‌طور میانگین ۶ درصد بوده است.

با این توضیحات، روشن می‌شود که نظام بانکی کشور در طول سال‌های مورد بررسی، با احتساب ذخایر قانونی به‌طور میانگین حدود ۶۰ درصد سپرده‌های قرض‌الحسنہ را صرف پرداخت تسهیلات قرض‌الحسنہ کرده است. (عرب مازار و کیقبادی، ۱۳۸۵: ۱۳)

البته رونق گرفتن صندوق‌های قرض‌الحسنہ را می‌توان دلیل دیگر کاهش سهم سپرده‌های قرض‌الحسنہ دانست. بر اساس آمار موجود، این صندوق‌ها ۶۰ درصد ارزش سپرده‌های قرض‌الحسنہ در نظام بانکی را طی این سال‌ها تجهیز کرده‌اند.

در بخش تخصیص منابع نیز بانکداری بدون ربا، علاوه بر عقودی که جهت سودآوری به کار می‌گیرد، مبالغی از این وجهه را نیز در قالب قرض‌الحسنہ به مقاضیان اختصاص می‌دهد.

طبق ماده ۱۶ آیین‌نامه فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا، تسهیلات قرض‌الحسنہ در موارد ذیل پرداخت می‌شود:

أ. تأمین وسائل و ابزار و سایر امکانات لازم برای ایجاد کارجهت کسانی که فاقد این‌گونه امکانات هستند در شکل تعاونی؛

ب. کمک به امر افزایش تولید با تأکید بر تولیدات کشاورزی، دامی و صنعتی؛

ج. رفع نیازهای ضرور.

اعطای قرض الحسنة در خصوص بند ۱، طبق ماده ۲ دستورالعمل اجرایی، به شرکت‌های تعاونی تولیدی و خدماتی به منظور ایجاد کار اختصاص می‌یابد.

اعطای قرض الحسنة مذکور در بند ب، به کارگاه‌ها و واحدهای تولیدی متعلق به اشخاص حقیقی و حقوقی به منظور کمک به افزایش تولید، در موارد ذیل، اختصاص می‌یابد:

۱- جلوگیری از توقف کارگاه‌ها و واحدهای تولیدی موجود؛

۲- راهاندازی کارگاه‌ها و واحدهای تولیدی راکد؛

۳- توسعه کارگاه‌ها و واحدهای تولیدی کوچک در شهرهای کوچک و روستاهای؛

۴- ایجاد کارگاه‌ها و واحدهای تولیدی کوچک در شهرهای کوچک و روستاهای؛

۵- در مواردی که تأمین نیاز کارگاه یا واحد تولیدی از طریق سایر تسهیلات امکان‌پذیر نیست؛

۶- ایجاد تسهیلات برای اشخاصی که در بخش کشاورزی به فعالیت اشتغال دارند و به علت بروز عوامل نامساعد طبیعی نظیر سیل، زلزله، یخ‌بندان، گرما، آفات باتی و سایر موارد اضطراری مشابه، دچار زیان شده باشند. شایان ذکر است که در این بخش، واحدهای تولیدی کشاورزی و صنعتی در اولویت قرار دارند.

اعطای قرض الحسنة، در خصوص بند ج، «رفع نیازهای ضرور اشخاص حقیقی»، موارد ذیل را متضمن است:

۱- هزینه‌های ازدواج؛

۲- تهیه جهیزیه؛

۳- درمان بیماری؛

۴- تعمیر و تأمین مسکن؛

۵- کمک هزینه تحصیلی؛

۶- کمک برای ایجاد مسکن در روستا؛

۷- رفع نیازهای متفرقه.

آیا منابع قرض الحسنة بانکها صرف پرداخت قرض الحسنة می‌شود؟

طبق ماده ۲ دستورالعمل اجرایی قرض الحسنة اعطایی قانون بانکداری بدون ربا، اشخاص مجاز به دریافت قرض الحسنة تصریح شده‌اند که بندۀای «الف» و «ب» با هدف کمک به تولید و اشتغال و بند «ج» با هدف رفع احتیاجات ضروری اشخاص حقیقی مانند ازدواج، بیماری، تعمیر مسکن و تحریصیلات، این اجزاء را به بانک‌ها می‌دهد. در تب صرۀ ۲ ماده ۵ همین دستورالعمل، تصریح شده است «قرض الحسنة اعطایی بانک‌ها در مورد موضوع بند «ج» ماده ۲ نباید از ۲۵٪ کل تسهیلات

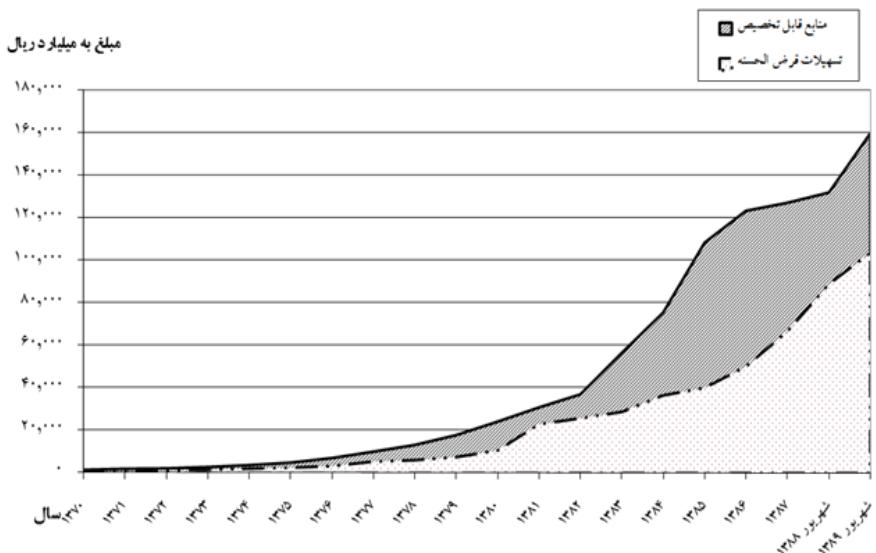
قرض الحسنہ تجاوز کند.» بر این اساس باید بیش از ۷۵٪ از کل تسهیلات قرض الحسنہ برای امور اشتغال و تولید اعطا شود. در بند ۲ اصل ۴۳ قانون اساسی آمده است: «شرایط و امکانات کار برای همه به منظور رسیدن به اشتغال کامل و قرار دادن و سایل کار در اختیار همه کسانی که قادر به کارند ولی و سایل کار ندارند، در شکل تعاوی، از راه وام بدون بهره یا هر راه مشروع دیگر که نه به تمرکز و تداول ثروت در دست افراد و گروه‌های خاص منتهی شود و نه دولت را به صورت یک کارفرمای بزرگ مطلق درآورد، باید تأمین شود.» در این بند نیز هدف از اعطای قرض الحسنہ کمک به تولید و اشتغال بیان شده است.

آمارهای بانک مرکزی در پایان شهریور ماه ۱۳۸۹، منابع قرض الحسنہ بانک‌ها را برابر با ۱۹۷,۲۶۰ و مصارف آنها را برابر با ۱۰۳,۶۲۷ میلیارد ریال نشان می‌دهد. در این آمارها، چگونگی تخصیص منابع نشان داده نشده و مشخص نیست که در این زمینه ماده ۲ دستورالعمل اجرایی قرض الحسنہ بانک‌ها تحقق یافته باشد.

نمودار ذیل منابع قابل وامدهی و مصارف قرض الحسنہ بانکی را از سال ۱۳۷۰ تا ۱۳۸۹ نشان می‌دهد.

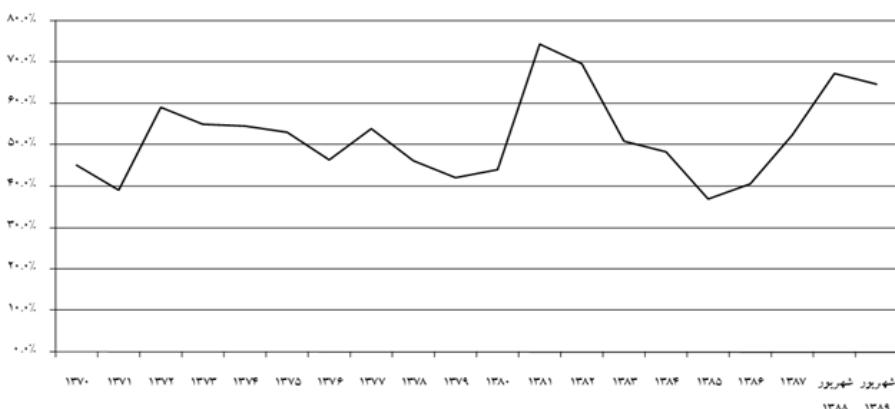
بر اساس این نمودار، مشخص است کل سپرده قرض الحسنہ، قابل استفاده برای تسهیلات نیست و لازم است سپرده قانونی (بر اساس نرخ ذخیره قانونی ۱۰ درصد) و ذخیره نقدینگی (بر اساس نرخ ذخیره نقدینگی ۱۰ درصد) برای آن در نظر گرفته شوند.

نمودار ۱. منابع و مصارف قرض الحسنہ



هم چنین نمودار زیر، درصد وامدهی قرض الحسنه از منابع قرض الحسنه را نشان می‌دهد.

نمودار ۲. درصد تسهیلات



همانطور که از نمودار فوق مشخص است، بانک‌ها طی ۲۰ سال گذشته به‌طور متوسط در حدود ۵۵٪ از منابع قرض الحسنه خود را صرف تسهیلات قرض الحسنه کرده‌اند. همچنین چگونگی تخصیص این منابع نیز مشخص نیست و به‌نظر نمی‌رسد تبصره ۲ ماده ۵ دستورالعمل رعایت شده باشد (محقق نیا، ۱۳۸۸: ۱۶۲-۱۴۱).

۱-۷ وضعیت سپرده قرض الحسنه در بانکداری بدون ربا

سهم سپرده‌های قرض الحسنه پس انداز و دیداری از مجموع سپرده‌های نظام بانکی به ترتیب از ۲۵,۲۹ درصد و ۴۲,۳۹ درصد در سال ۶۳ به ۷,۸۱ درصد و ۱۸,۷۳ درصد در سال ۹۰ کاهش یافته است؛ این در حالی است که سهم سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت دار از کل سپرده‌های نظام بانکی از ۲۶,۰۵ درصد در سال ۶۳ به ۷۰,۶۵ درصد در سال ۹۰ افزایش یافته است. بدین ترتیب می‌توان گفت که نظام بانکی در آغاز اجرای قانون عملیات بانکداری بدون ربا توانایی جذابیت سازی برای مشتریان را داشته و در جذب سپرده‌های قرض الحسنه نقش موثری ایفا نموده است، اما در حفظ این روند، با مشکل مواجه بوده است. این موضوع را می‌توان عدم موفقیت و ضعف نظام بانکی در تجهیز سپرده‌های قرض الحسنه تلقی کرد. کاهش مستمر ارزش سپرده‌های بانکی ناشی از تورم، افزایش کمی صندوقهای قرض الحسنه و همچنین علاقه مندی مردم به سپرده‌گذاری در حساب‌های سرمایه‌گذاری مدت دار جهت سودآوری را می‌توان از علل کاهش سهم سپرده‌های قرض الحسنه و افزایش سهم سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت دار برشمود.

این نکته نیز نباید فراموش شود که این عدم موفقیت عنوان شده توسط تعدادی از مدیران بانکی را نباید ناشی از عدم اعتقاد یا استقبال مردم از سپرده های قرض الحسنے دانست؛ چراکه اولاً سهم این سپرده ها در سال شروع این قانون بسیار قابل ملاحظه بوده و عملکرد نامناسب نظام بانکی، به تدریج موجب خروج سپرده های مردم از این بخش شده است. موضوعی که برای مردم قابل پذیرش نیست، آن است که بانکها سپرده هایی را که مردم به صورت قرض الحسنے به آنها واگذار می کنند، جهت انتفاع، توسط نظام بانکی در قالب تسهیلات سودآور به متقاضیان داده شود؛ افزون بر آن، مشکلات موجود در مسیر ارائه تسهیلات قرض الحسنے برای مردم عیان است و برای پرداخت کمترین تسهیلات قرض الحسنے، بالاترین میزان وثیقه و ضمانت تو سط بانک درخواست می شود و نیازمندان بسیاری که جهت تأمین نیازهای ضروری خود به تسهیلات قرض الحسنے احتیاج دارند با جواب منفی بانکها مواجه می شوند. این عملکرد بانکها در بخش تجهیز و تخصیص منابع قرض الحسنے برای مردم قابل قبول نیست. همچنین، نظام بانکی می بایست علاوه بر تخصیص همه سپرده های قرض الحسنے در قالب عقد قرض الحسنے به نیازمندان، خود نیز در این امر خیر مشارکت کند و بخشی از منابع آزاد خود را، را بصورت قرض الحسنے به نیازمندان پرداخت کند (محقق نیا، ۱۳۸۸: ۱۶۲-۱۴۱).

۲-۷- وضعیت تسهیلات قرض الحسنے

طی سال های ۶۳ تا ۸۸ بطور میانگین ۹,۵۹ درصد منابع بانکها و موسسات اعتباری غیر بانکی با قرارداد قرض الحسنے پس انداز تجهیز شده است در حالی که بطور میانگین ۵,۸ درصد از کل تسهیلات پرداختی به تسهیلات قرض الحسنے اختصاص یافته است. یعنی نظام بانکی تعادل را در این زمینه برقرار نکرده است.

علاوه بر این، در سالهای ۸۱، ۸۲، ۸۸، ۸۹ و ۹۰ بیش از نیمی از منابع قرض الحسنے به صورت تسهیلات قرض الحسنے به مردم اعطا شده است. این در حالی است که در سالهای دیگر کمتر از نیمی از منابع قرض الحسنese، به اعطای تسهیلات اختصاص یافته است.

همچنین اگر میانگین نسبت تسهیلات قرض الحسنے به سپرده قرض الحسنے را طی دوره بررسی، محاسبه نمائیم، مشاهده می شود که بطور میانگین نظام بانکی حدود ۴۰,۹ درصد از منابع سپرده های قرض الحسنے را به صورت تسهیلات قرض الحسنے اعطا کرده و الباقی آن را در جهت انتفاع بیشتر بکار بردé است (محقق نیا، ۱۳۸۸: ۱۶۲-۱۴۱).

۸- مفهوم صکوک

صک (جمع آن صکوک) به معنای سند و سفتحه (سفته) و معرب واژه چک در فارسی است. اعراب این واژه را توسعه دادند و آن را بر کلیه انواع حوالجات و تعهدات به کار بردند. سازمان حسابداری و حسابر سی نهادهای مالی اسلامی اقدام به معرفی چهارده نوع صکوک نموده و استاندارد شرعی هفدهم سازمان حسابداری و حسابر سی نهادهای مالی اسلامی، صکوک را این گونه تعریف می کند: گواهی هایی با ارزش اسمی یکسان که پس از اتمام عملیات پذیره نویسی نشان دهنده پرداخت مبلغ اسمی توسط خریدار به ناشر است و دارنده ای آن، مالک یک یا مجموعه ای از دارایی ها، منافع حاصل از دارایی یا ذینفع یک پروژه و یا یک فعالیت سرمایه گذاری خاص می شود (پهلوان و رضوی، ۱۳۶۸: ۲۰).

لازم به توضیح است که واژه صک (جمع آن صکوک) معرب چک در زبان پارسی است که بعدها واژه چک از زبان فارسی به زبان های فرانسه و انگلیسی انتقال یافته و هم اکنون به صورت بین المللی کاربرد دارد. بنابراین شایسته است به منظور پاسداشت این موضوع از واژه صکوک در زبان فارسی استفاده نشود. در این راستا در قوانین مربوط به بازار سرمایه واژه اوراق به عنوان جایگزین صکوک معرفی شده است (فرجی و واشقانی فراهانی، ۱۳۹۰: ۴).

۸- انواع اوراق و اوراق قرض الحسنہ

در بین صکوک تنها استفاده از صکوک اجاره، سلم و استصناع و تا اندازه ای صکوک مشارکت، مرابحه و مضاربه رایج است. این صکوک به جز عقد سلم، استصناع و مرابحه و در برخی موارد خاص، عقود مزارعه و مساقات که دارندگان صکوک صاحب زمین نیستند، از لحاظ مبادله در بازار ثانویه مورد قبول موازین شریعت اند (گلستانی، ۱۳۸۹: ۴۳).

ابزارهای مالی اسلامی به سه گروه عمده تقسیم می شوند که عبارتند از:

(الف) ابزارهای مالی غیر انتفاعی که بر اساس قراردادهای وقف و قرض الحسنہ طراحی شده اند (اوراق قرض الحسنہ).

(ب) ابزارهای مالی انتفاعی با نرخ سود معین که بر اساس عقد مبادله ای طراحی شده اند اوراق مرابحه، منفعت، اجاره، استصناع (سفرارش ساخت)

(ج) ابزارهای مالی انتفاعی با نرخ های سود انتظاری که بر اساس عقود مشارکتی طراحی شده اند (اوراق مشارکت، مضاربه و مساقات) (موسویان، ۱۳۸۶: ۳۴۵-۳۴۶).

اوراق قرض الحسنہ در واقع اوراق بهادری هستند که بر اساس عقد قرض الحسنہ بدون بهره و در انواع با جایزه و بدون جایزه و در زمینه های ازدواج، اشتغال، درمان و تحصیل و ... منتشر می شوند و به

موجب آن، بانک موظف است در صورت درخواست مشری مبنی بر دریافت اصل اوراق، معادل ارزش اسمی اوراق را به صورت عندالمطالبه به دارندگان آن‌ها بپردازد (موسیان، ۱۳۸۶: ۳۴۸-۳۵۰).

۲-۸- ارکان انتشار اوراق

در فرایند انتشار اوراق، این ارکان وجود دارند:

- أ. بانی: هر شخص حقوقی است که انتشار اوراق برای تامین مالی وی انجام می‌شود.
- ب. ناشر (واسط): شخصیت حقوقی است که با اخذ مجوز از مراجع ذی صلاح به انتشار اوراق معین اقدام می‌نماید فعالیت وی باید صرفاً محدود به انجام عملیات مزبور و سرمایه‌گذاری‌های با آن مجاز و مطمئن باشد.
- ج. سرمایه‌گذاران (دارندگان اوراق): اشخاص حقوقی با حقیقی هستند که بانی را تامین مالی کرده و از مالکیت اوراق منتشره را برخوردار هستند.
- د. امین: شخص حقوقی است که با اخذ مجوز از سازمان بورس، بانک مرکزی یا نهادهای ذی صلاح، بر کل روند انتشار اوراق بهادر نظارت کامل داشته، نگهداری کلیه اسناد، قراردادها و وثائق زیر نظر او انجام گرفته و با اجازه وی کلیه نقل و انتقالات مالی صورت می‌گیرد و بدین ترتیب او حافظ منافع سرمایه‌گذاران است.
- ه. عامل: شخص حقوقی است که واسط بین ناشر و سرمایه‌گذاران بوده و وظیفه او اخذ وجوه از سرمایه‌گذاران و پرداخت اصل و سود اوراق در سرسیدهای معین طبق قرارداد عاملیت است.
- و. ضامن: شخص حقوقی است که تعهد و تضمین بازپرداخت اصل و سود اوراق در سرسیدهای معین را بر عهده دارد.
- ز. حسابرس: این شخص، منتخب امین از میان موسسات حسابرسی معتمد، بوده و تحت نظر او فعالیت می‌کند.
- ح. موسسه اعتبار سنگی: شرکتی است که با دریافت مجوز از سازمان بورس به تعیین رتبه اعتباری اوراق و اعتبار سنگی بانی و واسط مبادرت می‌ورزد.
- ط. بازارگردان: کارگزار معامله گر یا شرکت تامین سرمایه‌ای است که با دریافت مجوز لازم با تعهد به افزایش نقد شوندگی و تنظیم عرضه و تقاضای اوراق و محدود کردن دامنه نو سانات قیمت آن، اقدام به داد و ستد اوراق می‌کند.
- ی. ناظر: سازمان بورس و اوراق بهادر، بانک مرکزی یا مرجع ذی صلاح دیگری که صدور اوراق به صورت عمومی با اخذ مجوز از آن امکان پذیر است.
- مطالبات رهنی قابل تبدیل به اوراق بهادر: مطالبات بلند مدت و دارای وثیقه رهنی که از جریان وجود نقد آتی برخوردار بوده و آن گروه از مطالبات ناشی از اعطای تسهیلات فروش اقساطی و اجاره

به شرط تمليک را شامل می شود که دست کم دارای دو سال سابقه بوده و نيز پنج سال مهلت تا انقضاي قرارداد در زمان واگذاري داشته باشد (فرجي و واشقاني فراهاني، ۱۳۹۰: ۵).

۶- مزاياي اوراق قرض الحسنه

پيش از بررسی مزاياي اوراق قرض الحسنه لازم است بيان شود که برخی از اين مزايا (چهار مورد اول) در مقام مقايسه اوراق قرض الحسنه با سایر اوراق و برخی ديگر از اين مزايا (موارد پنجم تا دوازدهم) در مقام مقايسه اوراق قرض الحسنه با سپرده هاي قرض الحسنه می باشد.

۶-۱- شفافيت و هماهنگي با ماهيت قرض الحسنه

با توجه به اينکه برخی از مخاطبان اصلی اوراق قرض الحسنه را عموم مردم تشکيل می دهند که ممکن است خريد اوراق توسيط آن ها منوط به درک آن ها از ماهيت اين اوراق و از طرفی روال خريد آن باشد؛ لذا اين مسئله حائز اهميت است که اوراقی طراحی شود تا از لحاظ شكل و ماهيت و سایر مولفه ها، بسيار ساده و روان باشد.

اوراق قرض الحسنه داراي ماهيتي ساده و روان و در اشكال مشابهی چون قبض هاي آب و برق در جامعه‌ي کنونی به کار گرفته می شود. از طرف ديگر، استفاده از ابزارهای همچون جايزه و هرگونه زياده‌ي ديگري که با ماهيت قرض الحسنه ناسازگار است، وجود ندارد (هادوي نيا، ۱۳۸۰: ۱۰۱).

۶-۲- اجتناب از ربا

از جمله مواردي که می تواند عموم مردم و خصوصاً متدينين را راجع به ارتباط با نظام بانکداري رايج در کشور مردد کند، شبشهه روی بودن برخی از ابزارهای آن است.

يکی از خصوصیات کلی و مهم يك ابزار پولی در نظام اقتصادي اسلام آن است که از تحقق هرگونه ربا اجتناب شود. با توجه به اين که اوراق مذكور فاقد بهره اسمی بوده و هیچ گونه زياده‌ي اى در جريان انتقال وجود نيست، می توان اطمینان داشت که فعالیت اين سیستم از هرگونه ربايی منزه است (هادوي نيا، ۱۳۸۰: ۱۰۳).

۶-۳- فقر زدائي

سياست هاي فقرزدائي دولت معمولا با دو مشكل اساسی تحمل بودجه و نبود اطلاعات كافی و شفاف نسبت به نياز و نيازمندان واقعی موواجه است. دولت می تواند قرض الحسنه را به عنوان يك ابزار فقرزدائي در نظر گرفته و در تخصيص وجوده و هدایت صحيح آن با توجه به سياست هاي کلان

خود (اشتغال زایی، تامین نیازهای اساسی و ...) با سایر نهادهای مرتبط همچون کمیته امداد همکاری ثمربخشی داشته باشد. وجود اطلاعات شفاف و تامین وجوه از مازاد درآمد بخش خصوصی، این دو مشکل را بطرف می نماید. علاوه بر این، در صورت صلاحیت، دولت می تواند با خرید اوراق قرض الحسنے قسمتی از درآمد خود را برای فقرزادی اختصاص دهد (هادوی نیا، ۱۳۸۰: ۱۰۳).

۴-۹- تامین مالی پروژه های کلان و عمومی (ترجیحا طرح های عام المنفعه)

باتوجه به مشکل کمبود منابع قرض الحسنے، چنانچه متقاضیان که دارای نیت خیر هم می باشند، بدانند که از محل منابع حاصل از اوراق قرض الحسنے صرفا یا غالبا جهت تامین پروژه های کلان و عمرانی خیر استفاده می شود، رغبت بیشتری به خرید این اوراق جهت مشارکت نظام مند در تامین مالی این پروژه ها پیدا خواهد کرد و این موجب افزایش منابع قرض الحسنے خواهد شد.

۵- قابلیت انعطاف اوراق قرض الحسنے

انعطاف اوراق قرض الحسنے از جهت مبلغ، مدت، با نام و بی نام بودن، تاثیر زیادی در کارآیی آن ها دارد؛ زیرا می توان از کمترین وجوه افراد که به صورت راکد نگهداری می شود، در کمترین زمانی که به امر قرض الحسنے اختصاص می یابد، استفاده کامل برد. این انعطاف به نهادهای مجری این امکان را می دهد با توجه به طبقه بندي نیازمندان، وجوه را با اقساط کوتاه مدت و بلند مدت توزیع نماید. هم چنین انعطاف بالای اوراق قرض الحسنے، امکان کنترل وجوه و سیاست گذاری های کلان را برای دولت فراهم می کند (هادوی نیا، ۱۳۸۰: ۱۰۱).

۶- قدرت نقدینگی اوراق قرض الحسنے

تضمين بازپرداخت اوراق در سرسید معين و قابلیت انتقال آن ها به شخص ثالث، قبل از سرسید، قدرت نقدینگی بالایی برای اوراق قرض الحسنے پدید می آورد، به طوری که صاحبان اوراق می توانند در موقع نیاز، آن ها به دیگران بفروشند یا به عنوان دین مدت دار بپردازنند (هادوی نیا، ۱۳۸۰: ۱۰۲).

۷- استفاده از اوراق قرض الحسنے به عنوان وثیقه

ممکن است خیرینی که به خرید اوراق قرض الحسنے اقدام می کنند، از تولیدکنندگان اقتصادی که گاه از مشتریان بانک های نیز هستند، باشند. در این صورت اگر به تسهیلات بانکی نیاز پیدا کردند می توانند در

مقابل اعطای تسهیلات، از اوراق قرض الحسنہ به عنوان وثیقه‌ی معتبر استفاده کنند (هادوی نیا، ۱۳۸۰: ۱۰۳).

۸-۹- مدیریت ریسک

در صورت انتشار اوراق، بانک‌ها تمام یا بخشی از ریسک‌های موجود در فرآیند اعطای تسهیلات را به افراد دیگری (واسط و سرمایه‌گذاران) منتقل می‌کنند (فرحی و واشقانی فراهانی، ۱۳۹۰: ۱۰). ریسک ناشی از امکان سوخت وام‌های اعطای شده، مهم‌ترین چالش در عرصه‌ی قرض الحسنہ می‌باشد. ابزارهایی در برخی از الگوهای مذکور (مانند الگوی هادوی نیا) در نظر گرفته شده است که با استفاده بهینه از آن‌ها می‌توان ریسک را به حداقل ممکن رساند:

- ۱- کمیته امداد هنگام تخصیص وجوده، علاوه بر اخذ وثیقه از هیئت امنی صندوق‌های قرض الحسنہ باید میزان سرمایه اولیه و کارکرد صندوق‌ها را در اعطای قرض الحسنہ در نظر بگیرد.
- ۲- مطابق روال مرسوم، صندوق‌ها نیز هنگام اعطای وام، از وام گیرنده وثیقه اخذ می‌نمایند. این روند در طرح مزبور مطابق صلاحیت و دستورالعمل کمیته امداد قابل اجرا می‌باشد.
- ۳- با توجه به ارتباط مستقیم وام گیرنده با صندوق‌های محلی و نیز فرهنگ حاکم در قرض الحسنہ، ضمانت معنوی در بازپرداخت وجوده قابل پیش‌بینی است. هم‌اکنون نیز طبق اظهارات صندوق‌ها، سوخت وام به ندرت مشاهده می‌شود.
- ۴- اگر صندوق با انجام تحقیقات لازم مشاهده کند وام گیرنده توان بازپرداخت وام را ندارد، بعد از تایید، کمیته از طریق وجوهی که برای صدقات در نظر گرفته، مبلغ مزبور را جبران می‌نماید. در هر صورت کیفیت به کارگیری هریک از ابزارهای فوق برای کمیته امداد قابل برنامه‌ریزی، کنترل و هدایت می‌باشد (هادوی نیا، ۱۳۸۰: ۹۹).

۹-۹- پیدا کردن جنبه بین‌المللی قرض الحسنہ

اوراق سازی قرض الحسنہ موجب می‌شود که نهاد قرض الحسنہ، جنبه‌ی بین‌المللی پیدا کرده و علاقه مندان به قرض الحسنہ بتوانند در تمام نقاط دنیا از طریق بورس اوراق بهادر، این اوراق را خریداری نمایند.

۱۰-۹- کمک به ترویج قرض الحسنہ

از آنجا که تشخیص نیازمند واقعی جهت اعطای قرض الحسنہ به او برای مردم، کار راحتی نبوده و عده‌ای به این دلیل از دادن قرض الحسنہ امتناع می‌ورزند و عده‌ای هم مناسب ترین روش برای کمک مالی خود به نیازمندان را نمی‌دانند؛ لذا نهاد اوراق قرض الحسنہ با نظام مندی و کارآیی

مناسبی که در امر تجهیز و تخصیص منابع دارد، می‌تواند زمینه‌ی جلب اعتماد مردم را فراهم آورده و این خود از موجبات ترویج قرض الحسن می‌باشد.

۱۱-۹-تسريع در جمع آوری وجوه

چنانچه اوراق قرض الحسن در یک چارچوب ساده و روان قابل عرضه باشد، امید است اوراق سازی قرض الحسن موجب تسريع در جمع آوری منابع قرض الحسن شود و این به معنای افزایش سرعت پاسخگویی به تقاضای متقاضیان دریافت منابع و شاید در مواردی سرعت در رفع نیازهای اساسی آنان باشد که این مهم، خود به عنوان عامل پیشگیری در بروز بسیاری از مخاطرات اجتماعی قابل توجه خواهد بود.

۱۲-۹-تجمیع وجوه

از آنجا که می‌توان اوراق قرض الحسن را در مبالغ متنوع منتشر کرد، لذا می‌توان امیدوار بود که افراد مختلف با تمایلات متفاوت بتوانند به میزان دلخواه در این امر خیر مشارکت کنند و بنابراین اوراق سازی قرض الحسن موجب تجمیع منابع قرض الحسن خواهد شد.

۱۰-آثار اجتماعی و اقتصادی قرض الحسن

با توجه به این که اوراق قرض الحسن صرفاً مبتنی بر عقد قرض الحسن می‌باشد، لذا تمام مواردی که به عنوان آثار اجتماعی و اقتصادی برای قرض الحسن قابل طرح است، برای اوراق قرض الحسن نیز قابل طرح می‌باشد.

۱۱-۱-تامین اجتماعی

تامین اجتماعی، پدید آوردن زمینه‌هایی است که برطرف کننده نیازهای مادی و معنوی افراد جامعه باشد. تامین اجتماعی برخاسته از ذات نظام سرمایه داری نمی‌باشد و با اصل مداخله دولت در بازار منافات دارد. اما برای مقابله با بحران‌ها، لزوم استفاده از آن مطرح شده است. در واقع استفاده از آن زاییده سیر تحول نظام سرمایه داری رقابتی به نظام سرمایه داری مقرراتی است. اما در نظام اقتصادی اسلام که بر اساس تعاقون بنا می‌شود، تامین اجتماعی از ذات نظام نشات می‌گیرد. این امر در قالب دو روش کفالت همگانی که مسئولیت متقابل افراد جامعه نسبت به تامین نیازهای حیاتی همدیگر می‌باشد و مسئولیت دولت در تهییه سطح معيشت مناسب با زندگی افراد جامعه یعنی سطحی فراتر از نیازهای ضروری شکل می‌گیرد. از آن جا که یکی از ارکان قرض الحسن

ضروری بودن مورد آن می باشد، لذا یکی از آثار این نهاد، ایجاد امنیت اقتصادی است. در واقع افراد اجتماع مطمئن هستند که در صورت وقوع حوادثی که منجر به ضروری شدن بعضی نیازها برای آنها گردد، نهاد قرض تامین کننده نیازهای آنان می باشد (کمیجانی و هادوی نیا، ۱۳۷۷: ۲۳۸-۲۳۹).

۲-۱۰-کاهش فاصله طبقاتی

نهاد قرض می تواند جریان پول را از بین طبقات ثروتمند به سمت طبقات کم درآمد سوق داده و در جهت تثبیت در بین آن ها و عدم تمرکز ثروت، نقش فعالی داشته باشد. قرض الحسنه به افراد این امکان را می دهد که پس اندازهای کوچک خود را به صورت کارآیی در جهت رفع نیازهای اساسی خود به کار گیرند. به همین سبب، با اتخاذ چنین شیوه ای طبقات کم درآمد امکان استفاده بیشتر از امکانات موجود را پیدا می کنند و فاصله بین فقیر و غنی کا سته می شود. بنابراین، نهاد مذبور از این جهت در رفع فقر نسبی موثر است. در نهاد قرض با توجه به اینکه ثروتمندان اقدام به قرض دادن می کنند، لذا رفع فاصله طبقاتی از دو جهت صورت می گیرد:

- ۱- با این اقدام امکان تصرف اغنية کم شده و در نتیجه از روند تشدید فاصله طبقاتی کاسته می شود.
- ۲- با استفاده وجوده، در ایجاد امکانات برای طبقات کم درآمد در واقع از مقدار فاصله طبقاتی موجود نیز کاسته می شود (کمیجانی و هادوی نیا، ۱۳۷۷-۲۴۰).

۳-۱۰-اثر قرض الحسنه بر مصرف

مازاد تقاضا برای کالاهای اساسی، از قبیل غذا، سوخت، پوشک و مسکن، معمولاً به عنوان یکی از پیامدهای عمدۀ توزیع مجدد سریع درآمدها در نظر گرفته می شوند (گریفین و مک کنلی، ۱۳۷۷: ۲۳). این مسئله می تواند در مورد قرض الحسنه نیز رخ دهد. چنانچه مبلغ پرداخت شده به قرض گیرنده در جهت تأمین کالاهای مصرفی وی هزینه گردد باعث افزایش تقاضا می گردد؛ زیرا این احتمال وجود دارد که قرض دهنده‌گان در صورت عدم پرداخت قرض، کمتر به مصرف مبلغ قرض اقدام کنند و بیشتر به پسانداز مبلغ مذبور بپردازند. اما از آن جا که قسمت اعظم نیازهای مصرفی نیازمندان را کالاهای ضروری تشکیل می دهند، می توان انتظار داشت که افزایش تقاضا بیش از همه در کالاهای ضروری دیده شود. بنابراین از این که ممکن است کمکهای قرض الحسنه در کوتاه مدت موجب افزایش قیمت‌ها گردد باید هرا سان بود. البته میزان اولیه این تقاضای اضافی بسته به میزان ترکیب تقاضاست که بر اثر ترکیب درآمدها صورت گرفته است. به این معنی که برای هر میزان توزیع درآمد معین، مزاد تقاضا برای کالاهای اساسی با توجه به تفاضل میل نهایی به مصرف

کسانی که از توزیع مجدد سود برده‌اند و کسانی که از این امر زیان دیده‌اند تغییر خواهد کرد (گریفین و مک‌کنلی، ۱۳۷۷: ۲۴).

ادامه نتایج حاصل از گسترش قرض‌الحسنه علاوه بر این که باعث ثبت تقداً می‌گردد انگیزه‌ها برای سرمایه‌گذاری بیشتر در تولید کالاهای ضروری را افزایش می‌دهد (راهب، ۱۳۷۷: ۱۸۶) و حتی به دلیل کاهش تقاضای کالاهای لوکس، بسیاری از منابع تولید کالاهای مزبور به سوی تولید کالاهای ضروری سوق داده می‌شود.

آثار القایی افزایش تقاضا برای کالاهای ضروری و همچنین کاهش تقاضای کالاهای لوکس نتایج زیر را در بر دارد:

- ۱- با توجه به این که کالاهای ضروری در مقایسه با کالاهای لوکس از نسبت کاربری بیشتری برخوردارند و برخلاف کالاهای لوکس که بیشتر وارداتی هستند، عمدهاً در داخل کشور تولید می‌شوند؛ می‌توان انتظار داشت با افزایش تولید این کالاهای اشتغال به میزان قابل توجهی افزایش یابد.
- ۲- با ادامه این روند الگوی تولید کشور متناسب با نیازهای کشور جهت پیدا می‌کند (هادوئیا، ۱۳۸۲: ۱۴۶).

۳- بخشی از درآمدهای ارزی کشور که صرف واردات کالاهای لوکس می‌شد، صرفه جویی می‌شود و تراز پرداخت‌ها بهبود خواهد یافت.
در چنین شرایطی تغییر الگوی تولید آثار ثانویه‌ای خواهد داشت که در جهت برابر سازی توزیع درآمد عوامل تولید و تقویت آثار اولیه انتقال درآمد به وسیله قرض‌الحسنه، عمل خواهد کرد.

۴-۱۰-اثر قرض‌الحسنه بر پس انداز

پس انداز را می‌توان به تاخیر مصرف از حال به آینده تعریف کرد. پس انداز می‌تواند به صورت قراردادی یا تعهدی (مانند اقساط بیمه عمر)، افزایش دارایی‌های نقدی (مانند سپرده‌گذاری در بانک‌ها)، سرمایه‌گذاری مستقیم در لوازم کسب و کار و تسویه تعهدات یا پرداخت دیون صورت گیرد. برای بررسی جایگاه پس انداز در رفتار افراد باید اشاره ای به نقش پیش‌بینی‌ها بشود. پیش‌بینی، به بررسی وضع آینده در حال اطلاق می‌شود. کینز تعادل اقتصادی را از نظر زمان بر مبنای پیش‌بینی استوار کرده است. پیش‌بینی در دو مرحله صورت می‌گیرد:

الف- پیش‌بینی جهت تقسیم درآمد به مصرف و پس انداز.

ب- پیش‌بینی جهت تقسیم پس انداز به سرمایه‌گذاری و کمز.

در مرحله اول در مورد این تصمیم می‌گیرد که چه مقدار از درآمد خود را برای مصرف حال از دست بدهد. پس از تعیین این مقدار، باقیمانده مصرف از درآمد پس انداز محسوب می‌شود، اگرچه

در آینده بازدهی داشته یا نداشته باشد. سطح درآمد و نیز میل به مصرف نیز در این مرحله نقش تعیین کننده ای دارند. در مرحله بعد فرد تصمیم می گیرد، چه مقدار از پس انداز را برای کسب بازدهی احتمالی در سرمایه گذاری اختصاص داده و چه مقدار را نزد خود نگهداری کند. در این مرحله، سود نهایی سرمایه و نیز نرخ بهره نقش اساسی را به عهده دارد. از طرف دیگر چون پس انداز آن قسمت از درآمد است که خرج نمی شود و از جریان درآمدی خارج می -گردد، یکی از مشکلات مربوط به پس انداز، بازگرداندن آن به چرخه درآمد می باشد. این امر از طریق پس انداز منفی عده ای که بیش از درآمد جاری خود خرج می کنند و یا سرمایه گذاری، قابل دستیابی است. یک فرد مسلمان پس از کسب درآمد قسمتی از آن را جهت رفع نیازهای مصرفی خود صرف می نماید. بنابراین در مرحله اول تصمیم می گیرد که چه مقدار از درآمد خود را اختصاص به زمان حال بدهد. از آن جهت که این قسمت از درآمد به آینده منتقل نمی شود، لذا پس انداز محسوب نمی گردد. البته در این مرحله، سطح درآمد و نیز میل نهایی او به مصرف که ناشی از عوامل بروزنزایی همچون سلیقه او می باشد موثر هستند. مقدار انفاقات و صدقات که ناشی از انگیزه های معنوی و اخروی او می باشد در این مرحله، مطرح است. در مرحله بعد او باید در مورد قسمت باقیمانده درآمد که به آینده منتقل شده تصمیم بگیرد. در واقع با توجه به عدم مشروعیت اخذ بهره و نیز مطلوب نبود عدم به کارگیری آن در جریان اقتصاد، دو راه در پیش روی دارد:

الف- جهت کسب بازدهی معنوی و اخروی آن را قرض بدهد.

ب- به خاطر سود مشروع آن را از طریق مشارکت به سرمایه گذاری اختصاص دهد.

سهم قرض از درآمد به پیش بینی فرد از نرخ سود آینده و نیز سلیقه او که ناشی از کیفیت انگیزه های معنوی و اخروی وی می باشد، بستگی دارد. باید توجه داشت که از دیدگاه فرد مسلمان، قرض از آنجا که ده یا چندین برابر بازدهی معنوی و اخروی دارد، یک فعالیت تولیدی معنوی محسوب می شود. قرض گیرنده نیز اگر مبلغ وام را جهت تولید به کار گیرد، قرض را تبدیل پس انداز به سرمایه گذاری می داند، و اما اگر قرض از نوع مصرفی باشد، در شرایط کنونی به طور اغلب در جهت خرید کالای بادوام صرف می شود و این به معنای افزایش مخارج مصرفی (و نه مصرفی) می باشد. بنابراین قرض از دیدگاه قرض گیرنده، پس انداز از طریق تسویه تعهدات یا پرداخت دیون می باشد. از آن جا که موارد قرض معمولاً کالاهای مصرفی بادوام (در قرض مصرفی) و یا کالاهای سرمایه ای (در قرض تولیدی) می باشد، می توان پیش بینی کرد که کارکرد این نهاد موجب افزایش پس انداز ملی نیز گردد. از مزایای قرض الحسنه به عنوان یک منبع پس انداز می توان موارد ذیل را برشمرد:

- الف- تحقق نیافتن هیچ گونه نشتی در اقتصاد توسط قرض الحسن (به دلیل معیار نیازمند بودن وام گیرنده و استفاده بی درنگ او).
- ب- به جریان افتادن وجوه راکد.
- ج- تاثیر قرض بر تثبیت اقتصادی از طریق تاثیر آن بر پس انداز ملی.
- د- استفاده از انگیزه های معنوی جهت افزایش پس انداز (کمیجانی و هادوی نیا، ۱۳۷۷: ۲۴۴-۲۴۲).

۱۰-۵-اثر قرض الحسن بر توزیع درآمد

اسلام برخلاف نظام سرمایه داری که علت اصلی مشکلات اقتصادی را محدود بودن منابع طبیعی از یک طرف و نیازهای متنوع انسان از طرف دیگر می داند، ریشه اساسی مشکلات مزبور را توزیع ناعادلانه و سهل انگاری در استفاده صحیح از منابع طبیعی می داند. به همین سبب، نظام اقتصادی اسلام به توزیع درآمد در تمامی مراحلش (قبل از تولید، بعد از تولید و توزیع مجدد) برای رفع این مشکلات اهمیت داده است (کمیجانی و هادوی نیا، ۱۳۷۷: ۲۴۴).

از آن جا که وام دهنده قسمتی از درآمد قبل تصرف خود را به این امر اختصاص می دهد، لذا می توان گفت که قرض بعد از تحقق توزیع درآمد، توسط مکانیسم بازار و نیز بعد از اجرای سیاست های مالی دولت که یکی از سیاست های توزیع مجدد درآمد می باشد، مطرح است. در مورد توجیه اقتصادی تاثیر قرض بر توزیع درآمد، می توان دو گونه نگرش را مطرح نمود. در نگرش خرد، می توان گفت که فرد در صورتی که در ابتدای دوره اول در جهت رفع نیاز ضروری خود اقدام به گرفتن وام نمی کرد، باید صبر می کرد و با پس انداز کردن در انتهای این دوره اقدام به برآورده کردن نیاز مصرفی خود می کرد. به همین سبب، در واقع بدون قرض، به اندازه یک دوره از مصرف او کاسته می شود. اما اگر قرض بگیرد قادر است از ابتدای همان دوره اول بر مصرف خود بیافزاید، اگرچه لازم است با اختصاص پس انداز خود، بازپرداخت وام را در انتهای دوره انجام دهد. بنابراین با نگرش خرد، قرض بر زمان مصرف او در طول زندگی اش می افزاید. اما در نگرش کلان باید به نوع سیستم قرض توجه نمود. از آنجا که صندوق تعاون قرض بین افرادی تشکیل می شود که دارای سطح درآمد یکسانی هستند، می توان انتظار داشت که اثر آن به صورت افقی می باشد. در واقع این سیستم باعث می شود، درآمدی که در هر دوره به طبقات کم درآمد اختصاص می یابد در اثر تبدیل به کالای بادوام در همان طبقه ثبت شده و به طبقه دیگر منتقل نگردد. اما صندوق های تعاون قرض اثر طولی بر توزیع درآمد دارد، زیرا در این سیستم اغنية قسمتی از مال خود را جدا کرده و به فقرا اختصاص می دهند. البته در صورت استمرار فعالیت این صندوق، جریان مداوم ثروت از اغنية به نیازمندان قابل پیش بینی است. بنابراین در هر مقطع زمانی ملاحظه می شود که سهمی از درآمد

اغنیا در اختیار نیازمندان قرار دارد، اگرچه در مقطع بعد باید بازپرداخت شود. البته اگر چنین حالتی همراه کشش پذیری عرضه و قابلیت تولیدی آزاد در زمینه کالاهای ضروری باشد، اثرات مثبت در تحقق عدالت اجتماعی-اقتصادی دارد. در غیر این صورت، با بالا رفتن تقاضا برای این کالاهای افزایش قیمت‌ها به وجود آمده و اثرات توزیعی قرض خنشی می‌گردد. با توجه به اهدافی که برای دولت اسلامی در زمینه عدالت اجتماعية تعیین گردیده است، دولت موظف به ایجاد چنین قابلیت‌هایی می‌باشد (کمیجانی و هادوی نیا، ۱۳۷۷: ۲۴۶-۲۴۵).

به طور کلی می‌توان گفت قرض الحسنه شاخص‌های یک توزیع مطلوب را داراست و می‌توان از آن به عنوان یک ابزار مناسب در توزیع درآمد برای جامعه اسلامی استفاده کرد؛ زیرا:

اولاً: قرض الحسنه برخلاف سیاست‌های توزیع مجدد دولتی، انگیزه‌های تلاش برای تولید بیشتر و رشد را از بین نمی‌برد (هادوی نیا، ۱۳۷۸: ۲۴۳). سیاست توزیع کمک هزینه‌های نقدی و کالایی در بین افراد فقیر می‌تواند در شرایطی که اشتغال کامل وجود داشته باشد باعث افزایش افراد غیر فعال و کاهش تعداد افراد فعال گردد (راهب، ۱۳۷۷: ۱۷۷). زیرا این‌گونه کمک‌ها به افراد کمک می‌کند که دست از کار بکشند و هزینه خود را به هزینه‌های دولت تحمیل نمایند. در حالی که در قرض فرد خود را ملزم به پرداخت آن پس از پایان دوره قرض می‌داند؛ بنابراین بر میزان فعالیت خود برای بازپرداخت قرض در پایان دوره می‌افزاید.

ثانیاً: قرض پس از اعمال ساز و کار قیمت‌ها در محدوده تولیدات مباح مطرح می‌شود و بنابراین مانع عملکرد این ابزار در اقتصاد جامعه نمی‌گردد.

ثالثاً: قرض الحسنه برخلاف مالیات‌ها سبب انتقال درآمد افراد به دولت نمی‌شود و تخصیص بهینه آن در جهت عدالت اجتماعی منوط به وجود برنامه‌های مناسب در چارچوب بودجه عمومی نیست. در واقع استفاده از قرض به جای کمک‌های بلاعوض و سرمایه‌گذاری‌های که تو سط دولت انجام می‌شود، می‌تواند بستری مناسب برای بهره‌مندی از آثار مشارکت عمومی را فراهم آورد و به کاهش بار سنگین حضور دولت کمک کند. یکی از توجیهات حضور دولت در اقتصاد، تلاش در جهت حل نارسایی‌های ناشی از کارکرد بازار است اما ممکن است که حضور بخش دولتی با نارسایی‌هایی همراه باشد. سوءاستفاده گروه‌های دولتی، بروزنتایج بهینه دوم، رانت طلبی، بروز برخی مفاسد نظری رشوه‌خواری، ناسازگاری اهداف با سیاست‌ها و ابزارهای مورد استفاده و حصول نتایج غیر قابل پیش‌بینی در اثر دخالت دولت، از جمله این نارسایی‌ها شمرده می‌شود که به عملکرد دولت و بودجه عمومی لطمہ می‌زنند (دادگر، ۹۹-۹۸: ۱۳۸۰). پیاده سازی قرض الحسنه با برنامه‌های مدرن در اموری مشخص و با شرط‌های خاص می‌تواند زمینه مشارکت عمومی و کاهش آثار سوء مداخله دولت در اقتصاد را به همراه داشته باشد. اما به طور معمول قرض الحسنه با ریسک عدم بازپرداخت

همراه است (دادگر، ۱۳۸۰: ۷۴). بنابراین با توجه به وظیفه دولت در نظارت بر فعالیتهای بخش خصوصی جهت اجرای احکام و جلوگیری از انحراف از اهداف اقتصادی، دولت می‌تواند با دخالت در قرض‌الحسنه به عنوان یک نهاد ناظر و حامی حاضر باشد (میرمعزی، ۱۳۷۷: ۱۹۳).

رابعاً: در قرض‌الحسنه توجه ویژه‌ای به توان اقتصادی افراد جامعه شده است و وظیفه تأمین نیازهای جمعی زندگی افراد به عهده مردم گذاشته شده است تا با استفاده از ابزار قرض به صورت تدریجی نسبت به رفع نیازهای هم و ایجاد توزیع مناسب‌تر درآمدها کمک کنند.

خامساً: از آن جایی که «نیاز» به عنوان یکی از ارکان قرض‌الحسنه مطرح است، بنابراین در راستای ایجاد زندگی متناسب و تأمین نیازهای اساسی آحاد جامعه مناسب می‌باشد.

۶-۱۰- اثر قرض‌الحسنه بر بخش پولی اقتصاد

تأثیر قرض بر بخش پولی بنابر "معادله مقداری" و تعریف عرضه پول، از طریق بررسی اثر آن بر سه مولفه "پایه پولی"، "ضریب تکاثری پول" و "سرعت گردش پول" تعیین می‌شود (کمیجانی و هادوی نیا، ۱۳۷۷: ۲۴۶).

به قرض تورم تعلق نمی‌گیرد و در قراردادهای مالی قرض در بانکداری اسلامی از هزینه‌های اداری وام و فعالیتهای بانک چشم‌پوشی می‌کنند (اقبال، ۱۳۸۴: ۴۴۷). یعنی قرض گیرنده تنها موظف است مبلغ اسمی قرض که در ابتدای دوره دریافت کرده است را بازپرداخت نماید. شخص یا مؤسسه مالی که وجودی را برای مدتی به کسی قرض‌الحسنه می‌دهند در واقع از هزینه فرصت پول خود صرف نظر می‌کنند. گیرنده قرض که در واقع فرد نیازمندی است با خرید کالاهای خدمات مورد نیاز خود به هنگام دریافت قرض از مابهالتفاوت قیمت کالاهای خدمات مزبور به دلیل رشد قیمت‌ها در دوره قرض برخوردار می‌گردد؛ زیرا در صورت نبود قرض باید با پس‌انداز کردن پول خود در انتهای دوره اقدام به خرید کالای مزبور می‌کرد که به دلیل وجود پدیده رشد قیمت‌ها متضرر می‌گردد. اما اگرnon به دلیل استفاده از منابع قرض‌الحسنه منفعتی از محل رشد قیمت‌ها عاید وی شده است که در پایان دوره قرض مجبور به بازپرداخت آن نمی‌باشد.

قرض گیرنده هم‌چنین می‌تواند با دریافت مبلغ قرض و اقدام به خرید کالاهای خدمات در ابتدای دوره قرض از مابهالتفاوت قیمت نقد و نسیه نیز بهره‌مند گردد (موسویان، ۱۳۸۸: ۴۵). زیرا در صورت نبود قرض، با توجه به ضروری بودن کالای مزبور برای وی، ناچار بود کالاهای خدمات را به صورت نسیه به قیمتی بالاتر بخرد که با دریافت قرض چنین اتفاقی نیفتاده است.

۷-۱۰-اثر قرض الحسنه بر سرمایه انسانی

سرمایه انسانی از جمله زمینه‌های مهمی است که اقدامات عمومی در آن می‌تواند منجر به تفاوت بزرگ در توزیع درآمدها شود. بازدهی اجتماعی این کار بسیار بالاست و سرمایه‌گذاری در زمینه آن به افزایش بهره‌وری نیروی کار، و به تبع آن بالا رفتن درآمد ملی و کاهش نابرابری توزیع درآمد منجر می‌شود (ابریشمی، ۱۳۷۵: ۲۵۵). سرمایه‌گذاری در انسان ظرفیت‌های کسب درآمد انسان در آینده را افزایش می‌دهد (بختیاری، ۱۳۸۲: ۶۲). تحقیقات متعدد نشان می‌دهد که افراد تحصیل کرده نسبت به کسانی که از تحصیلات کمتری برخوردارند. در طول سال ساعات بیشتری را به کار مشغولند و از درآمدها و امکانات بیشتری برخوردارند همچنین می‌توان از مطالعات انجام گرفته چنین نتیجه گرفت که ارتباطی مستقیم بین سرمایه انسانی اعضای خانوار و تحرک اقتصادی خانوار برقرار است. هر چه سطح سواد و تخصص اعضا خانوار بالاتر باشد، تحرک اقتصادی خانوار بیشتر است و خانوار از احتمال ارتقای موقعیت درآمدی بالاتری برخوردار است (نیلی، ۱۳۷۶: ۱۴۷). اسلام نیز در زمینه تحقق عدالت اجتماعی و توسعه پایدار توجه ویژه‌ای به تشویق علم و فضیلت عالم و اهمیت دادن به نقش سرمایه انسانی از خود نشان داده است (بختیاری، ۱۳۸۲: ۸۷).

نقشی که در این جا می‌توان برای قرض الحسنه در نظر گرفت، استفاده از قرض الحسنه در زمینه پرداخت وام‌های بدون بهره و یا با کارمزد پایین برای دانشجویان و کسانی است که مایلند دوره‌های مختلف آموزشی را بگذرانند اما توانایی مالی استفاده از آن را ندارند. این افراد می‌توانند با بهره‌مندی از وجوده قرض الحسنه در دوران تحصیل و استفاده از آن، پس از اتمام دوران تحصیلات خود و یافتن شغل و یا ارتقای شغل، نسبت به بازپرداخت آن اقدام کنند. بنابراین قرض الحسنه به عنوان عاملی که می‌تواند در دوره‌ای از زمان ظرفیت کسب درآمد افراد خانواده‌ها را دست خوش تغییر قرار دهد و تحرک اقتصادی خانوار را افزایش دهد، می‌تواند در بهبود توزیع درآمد مؤثر باشد. البته سرمایه انسانی حتی اگر به صورت عادلانه‌ای در میان تمام جمعیت پخش شده باشد، اما ثروت‌های طبیعی و مادی در دست تعداد محدودی جمع باشد، درآمد به طور کلی نابرابر توزیع خواهد شد و توسعه انسانی چندان موفق نخواهد بود.

۸-۱۰-اثر قرض الحسن بر اشتغال

مطالعات نشان می‌دهد که بازارهای سرمایه به خصوص در کشورهای در حال توسعه، به خوبی عمل نمی‌کنند. به خصوص گروه‌های کم درآمد که در برابر رویدادهای غیرمنتظره از همه آسیب پذیرترند و کمترین دسترسی را به بازار اعتبارات دارند (گریفین و مک‌کنلی، ۱۳۷۷: ۱۷۳). از سوی دیگر بررسی‌ها نشان می‌دهند که گاهی اعتبارهای مالی نظیر تأمین سرمایه در گردش فعالان اقتصادی — به ویژه کشاورزان و تولیدکنندگان صنایع دستی — به افزایش حجم تولید و رشد درآمدها کمک شایانی در جهت افزایش قدرت تأمین مالی به موقع دیون و تأمین مواد اولیه و مانند آن‌ها می‌توانند داشته باشند.

صندوق‌های قرض‌الحسن تولیدی در جهت ایجاد اشتغال و بالا رفتن تولید اهمیت بسیار دارند. در واقع چنین ابزاری می‌تواند سبب استفاده از انگیزه‌های معنوی و اخروی در کاهش بیکاری و نیز افزایش تولید شود (هادوی نیا، ۱۳۷۸: ۲۴۲). این صندوق‌ها می‌توانند در جهت تأمین سرمایه‌های اولیه تولید و تجارت — البته امور تولیدی کوچک — و تأمین سرمایه در گردش و همچنین قرض دادن ابزار تولید به تولیدکنندگان کوچک، فعالیت داشته باشند و در ایجاد و تداوم اشتغال مؤثر باشد. ضمناً این قبیل وام‌ها عمدتاً با افزایش نسبت افراد فعال به غیر فعال، به تعداد دریافت‌کنندگان درآمد می‌افزاید.

۹-۱۰-اثر قرض الحسن بر هزینه‌های تولید

استفاده از قرض‌الحسن برای تأمین مالی، چه در سیستم بانکداری اسلامی و چه به صورت شخصی توسط خود افراد، زمانی صورت می‌گیرد که فرد وام گیرنده توانایی بازپرداخت سود را ندارد؛ بنابراین آنچه در مورد کاهش هزینه‌های تولید گفته شد تنها به واحدهای کوچک تولیدی که امکان بازپرداخت سود را ندارند و یا افرادی از گروه‌های پایین درآمدی که قصد احداث واحدهای تولیدی کوچک و یا متوسط را دارند تعلق می‌گیرد. پس استفاده از وام‌های قرض‌الحسن برای این دسته از تولیدکنندگان به دو صورت بر توزیع درآمد مؤثر است: اولاً: با توجه به افزایش قدرت رقابت از جهت مقدار تولید و قیمت فروش و افزایش انعطاف پذیری واحدهای تولیدی مذکور، امکان حضور، بقا و تداوم این تولیدکنندگان در عرصه اقتصاد واقعی افزایش می‌یابد. بنابراین با تداوم جریان درآمدی این بنگاه‌ها و کسب سود تو سط آن‌ها با توجه به این که تولیدکنندگان مذکور را عموماً گروه‌های پایین درآمدی تشکیل می‌دهند، توزیع درآمد تدریجاً بهبود می‌یابد. ثانیاً: با تثبیت سود حاصل از فعالیت‌های اقتصادی در بین گروه‌های پایین درآمدی که قبلاً به صورت نرخ بهره به صاحبان سرمایه‌ها و پس اندازها تعلق می‌گرفت، توزیع درآمد در میان این افراد بهبود می‌یابد.

کاهش هزینه، افزایش دلیل سرمایه گذاری و افزایش تولید را در بر دارد. در واقع آن دسته از گروه هایی که قبلاً به بالا بردن هزینه های تولید و عدم دسترسی به منابع تأمین مالی ارزان امکان تولید و سرمایه گذاری را نداشتند حال با استفاده از منابع قرض الحسنہ به تولید روی می آورند، در نتیجه استفاده از قرض الحسنہ در تأمین مالی این بنگاه ها به افزایش تولید می - انجامد. اثر اقتصادی دیگر افزایش سرمایه گذاری که در حقیقت بر افزایش تولید پیشی دارد، افزایش استغفال نهاده های تولیدی است. در پین افزایش تقاضای سرمایه گذاری، زمینه برای فعال شدن دیگر منابع تولید مثل زمین، مواد اولیه، نیروی انسانی و ... که بدون استفاده باقی مانده بودند، فراهم می آید.

جمع بندی و نتیجه گیری

- ۱- سرمایه و نحوه تأمین آن یکی از مباحث راهبردی در اقتصاد هر کشور محسوب می شود و یکی از راه های تأمین مالی تبدیل به اوراق بهادر کردن دارایی هاست. در نظام بانکداری اسلامی به دلایل شرعی و قانونی استفاده از اوراق قرضه ممنوع می باشد، بنابراین باید جایگزین هایی برای آن یافته. در این زمینه مطالعات زیادی انجام شده که این مطالعات نهایتاً منجر به ابداع ابزارهایی نظیر اوراق قرض الحسنہ، اوراق وقف، اوراق سلف، اوراق مرابحه، اوراق اجاره به شرط تمليک، اوراق استصنایع (سفارش ساخت)، اوراق اجاره، اوراق مشارکت، اوراق مضاربه، اوراق مشارکت کاهنده، اوراق مساقات و اوراق مزارعه شده است.
- ۲- اوراق قرض الحسنہ هم از جمله ابزارهای جدید بانکداری اسلامی است که با توجه به اثرات اقتصادی و مزایایی که برای آن قابل طرح است، می تواند در آینده توجهات بسیاری را معطوف به خود نماید.
- ۳- از یک سو با توجه به شرایط اقتصادی موجود در کشور که منابع مالی کافی برای تکافوی متقاضیان تسهیلات قرض الحسنہ وجود ندارد و از سوی دیگر گسترش و تعمیق فرهنگ قرض الحسنہ در کشور و این که احیای آن امری مهم برای نظام بانکداری اسلامی محسوب می شود؛ لذا باید جهت رفع مشکل کمبود نقدینگی چاره ای اندیشید. به نظر می رسد روند فعلی بانک های قرض الحسنہ هم در تجهیز و تخصیص منابع، روندی معیوب باشد. ابداع ابزارهای نوین تأمین مالی اسلامی (صکوک) که بتواند حرکت نظام بانکداری کشور را بیش از پیش به سمت تحقق نظام بانکداری آرمانی که همان بانکداری بدون ریاست، پیش ببرد، یکی از راهکارهای اساسی به شمار می رود. ابزارهای جدید و متنوع می تواند سلایق مختلف را پوشش داده و امکان تجهیز بیشتر منابع را از طریق مشارکت آحاد جامعه اسلامی در امر نیک قرض الحسنہ فراهم آورد.

- ۴- اثرات مثبت قرض الحسن بر متغیرهای مهم اقتصادی که این اثرات قابل تعمیم برای اوراق قرض الحسن نیز می باشد، بسیار حائز اهمیت است که به اختصار به برخی نتایج اشاره می شود.
- ۵- با توجه به اینکه گروهی از اغنية بخشی از درآمدشان را به امر قرض الحسن اختصاص می دهند، لذا با کاهش عمودی فاصله طبقاتی موجبات انتقال درآمد به طبقه کم درآمد فراهم خواهد شد.
- ۶- نهاد قرض الحسن از طریق انتقال هزینه فرصت استفاده از وجوده از طبقات ثروتمند به سطوح پایین درآمدی موجب بهبود توزیع درآمدها در جامعه شده و از این طریق می تواند در جهت تثبیت درآمدها بین نیازمندان و عدم تمرکز ثروت میان عده ای اندک در جامعه تاثیر بسزایی داشته باشد.
- ۷- با توجه به این مسئله که ضروری بودن مورد تعلق قرض الحسن یکی از ارکان این نهاد است، لذا ایجاد امنیت اقتصادی در زمان وقوع حوادث را نیز از آثار نهاد قرض الحسن می توان برشمرد که ما از آن با عنوان تامین اجتماعی یاد می کنیم.
- ۸- تسهیلات بدون بهره و یا با کارمزد پایین قرض الحسن می تواند نقش موثری در ارتقاء سطح دانش افرادی که راهی بازار کار هستند ایفا کند. سرمایه گذاری در زمینه مهارت افزایی و ارتقاء سطح بهره وری نیروی کار موجب افزایش سرمایه انسانی خواهد شد.
- ۹- نقدینگی موجود در صندوق های قرض الحسن و یا تسهیلات قرض الحسن با توجه به تامین سرمایه در گردش لازم برای تولیدکنندگان (خصوصا تولیدکنندگان کوچک) نقش موثری در ایجاد و تداوم اشتغال در سطح جامعه خواهد داشت. این اشتغال زایی برای گروه های کم درآمد و آسیب پذیرتر که از لحاظ دسترسی به اعتبارات با مشکلات جدی مواجه اند، چشمگیرتر خواهد بود و افزایش حجم تولید و رشد درآمد آنان را به دنبال خواهد داشت.
- ۱۰- در سیستم بانکداری اسلامی استفاده از تسهیلات قرض الحسن که سودی به آن تعلق نمی گیرد برای واحدهای تولیدی کوچک به منزله کاهش هزینه های تولید می باشد. این کاهش در هزینه های تولید همچنین منجر به افزایش رقابت پذیری واحدهای تولیدی مذکور نیز خواهد شد.
- ۱۱- در مقام مقایسه اوراق قرض الحسن با سایر اوراق، می توان مزایایی از جمله شفافیت و هماهنگی با ماهیت قرض الحسن، اجتناب از ربا، فقر زدایی و تامین مالی پژوهه های کلان و عمومی عام المنفعه را برای آن برشمرد.
- ۱۲- اگر اوراق قرض الحسن با سپرده های قرض الحسن مورد مقایسه واقع شود، نیز نسبت به آن از مزایایی از جمله قابلیت انعطاف، قدرت نقدینگی، استفاده از آن به عنوان وثیقه، مدیریت

ریسک، داشتن جنبه بین المللی، کمک به ترویج قرض الحسنة، تسريع در جمع آوری وجوده و تجمیع وجوده برخوردار است.

پیشنهادهای

با توجه به این که نتایج پژوهش حاکی از مزايا و آثار مثبت اجتماعي و اقتصادي اوراق قرض الحسنة می باشد، لذا توصیه های سیاستی ذیل جهت به کارگیری صحیح این نهاد و ترویج بیش از پیش آن قابل ارائه است:

- ۱- بسترهای لازم جهت به کارگیری اوراق قرض الحسنة به عنوان ابزار جذب نقدینگی مبتنی بر قانون عملیات بانکداری بدون ربا فراهم گردد.
- ۲- عدم وجود یک نهاد مستقل به عنوان متولی اصلی قرض الحسنة در کشور و عدم سنختیت فعالیت های سودآور بانکی با ذات نهاد قرض الحسنة که موجب عدم اعتماد کامل مردم به بانک ها جهت سپرده گذاری قرض الحسنة نیز شده است، از جمله موانع پیش رو جهت توسعه فرهنگ قرض الحسنة در کشور می باشد که می توان جهت رفع این مشکل، با توجه به سابقه نهادهای متولی امر قرض الحسنة در کشور، یکی را به عنوان متولی اصلی برگزید و سایرین یا به عنوان زیرمجموعه فعالیت کنند و یا به طور کلی در امر قرض الحسنة فعالیتی نداشته باشند. انتشار اوراق قرض الحسنة را هم باید با سازوکاری دقیق و قانونی به این متولی اصلی سپرد.
- ۳- پیشنهاد می شود جهت استقبال آحاد مردم از اوراق قرض الحسنة، بستر فرهنگی مناسب آن با تبیین آثار اجتماعي، اقتصادي و معنوی قرض الحسنة از طریق رسانه ها فراهم شود.
- ۴- نامتناسب بودن بعضی از ابزارهای به کار گرفته شده با ماهیت قرض الحسنة در تشکیلات کنونی مرتبط با قرض الحسن، ما را باید متوجه استفاده از ابزارهای جایگزینی کند که این ابزارها کارآمدی لازم را از جهت کیفیت و کمیت فراهم آوری منابع و تخصیص بهینه آن ها بر اساس ارکان اصلی قرض الحسنة دارا باشد.
- ۵- با توجه به ماهیت نهاد قرض الحسن و مقتضيات آن بایستی در تشکیلات و نهادهای مرتبط با قرض الحسن در کشور، تحولی اساسی صورت گرفته و اندیشمندان بانکداری اسلامی به دنبال طراحی ابزارهای جایگزینی باشند که قابلیت های لازم جهت تامین و تخصیص بهینه منابع قرض الحسن را داشته باشد.
- ۶- از آن جا که اوراق قرض الحسن دارای مزايا و آثار متعدد اجتماعي و اقتصادي می باشد؛ انتظار می رود بتوان از طریق بسترسازی مناسب فرهنگی و تبیین آثار مذکور توسط رسانه ها، زمینه استقبال گسترده مردم از این ابزار مالی اسلامی را فراهم آورد.

منابع و مأخذ

- ابریشمی، حمید (۱۳۷۵)، اقتصاد ایران (چاپ اول)، تهران: علمی و فرهنگی.
- اقبال، منور (۱۳۸۴)، «بانکداری اسلامی» درس‌هایی در اقتصاد اسلامی (چاپ اول)، ترجمه: مجید حبیبیان نقیبی، قم: دانشگاه مفید.
- بختیاری، صادق (۱۳۸۲)، تحلیلی از توزیع درآمد با استفاده از روش پارامتریک (چاپ اول)، تهران: معاونت امور اقتصادی وزارت امور اقتصادی و دارایی.
- بیدار، محمد، (۱۳۹۱)، بررسی کارمزد قرض الحسن و شیوه‌های محاسبه آن در بانکداری اسلامی، معرفت اقتصاد اسلامی، سال ۴، شماره ۱، پائیز و زمستان ۱۳۹۱.
- پهلوان، حمید و رضوی، سید روح الله (۱۳۸۶)، اوراق صکوک: تعریف، انواع و ساختار، تهران: مدیریت پژوهش توسعه و مطالعات اسلامی سازمان بورس اوراق بهادار.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۵)، تسنیم، قم: نشر اسراء.
- حبیبیان نقیبی، مجید، (۱۳۸۱)، قرض الحسن و راهبردهای توسعه اقتصادی، نامه مفید، شماره ۳۱، صص ۱۵۰-۱۲۳.
- دادگر، یبدله (۱۳۸۰)، اقتصاد بخش عمومی (چاپ اول)، قم: دانشگاه مفید.
- راغب اصفهانی، ابوالقا سم الحسین بن محمد (۱۴۱۲)، مفردات قرآن، بیروت: دارالقلم، راهب، مهدی (۱۳۷۷)، تأمین اجتماعی (چاپ پنجم)، مشهد: دانشگاه امام رضا(ع).
- طبرسی، مقتل بن الحسن (۱۳۷۲)، مجتمع البیان، تهران: ناصرخسرو.
- عرب مازار، عباس و کیقبادی، سعید (۱۳۸۵)، جایگاه قرض الحسن در نظام بانکی ایران، اقتصاد اسلامی، سال ۲۲، شماره ۲۲، تابستان ۱۳۸۵، ص ۳۶-۱۳.
- فرجی، شهرزاد و واشقانی فراهانی، سمانه، (۱۳۹۰)، ابزارهای نوین تامین مالی (کاربرد اوراق قرض الحسن، مرابحه، اجاره و استصناع (سفرارش ساخت) در سیستم بانکی). قابل دسترس از: <http://www.banksepah.ir/upload/modules/articles/pdfs/73.pdf>
- قرشی، علی اکبر (۱۳۷۱)، قاموس قرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- کمیجانی، اکبر و هادوی نیا، علی اصغر، (۱۳۷۷)، درآمدی بر جایگاه قرض الحسن در اسلام و اثرات اقتصادی آن، نامه مفید، سال ۴، شماره ۱۴، صص ۲۵۴-۲۳.
- گریفین، کیت و مک کنلی، تری (۱۳۷۷)، توسعه انسانی (دیدگاه و راهبرد) (چاپ اول)، ترجمه: غلام رضا خواجه پور، تهران: وداد.
- گلستانی، مهدی، (۱۳۸۹)، اوراق (صکوک) اجاره ابزاری نوین برای تامین مالی شرکت‌های لیزینگ، مجله اقتصادی - ماهنامه بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی، سال ۱۰، شماره‌های ۹ و ۱۰، صص ۵۴-۳۷.

- محقق نیا، محمد جواد (۱۳۸۸)، بررسی جایگاه قرض الحسنه در نظام بانکی جمهوری اسلامی ایران، معرفت اقتصاد اسلامی، سال ۱، شماره ۱، پائیز و زمستان ۱۳۸۸، ص ۱۴۱-۱۶۲.
- موسویان، سید عباس (۱۳۸۶الف)، ابزار های مالی اسلامی، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- موسویان، سید عباس، (۱۳۸۸ب)، صکوک مرابحه ابزار مالی مناسب برای بازار پول و سرمایه اسلامی، دوفصلنامه علمی پژوهشی جستارهای اقتصادی، سال ۶، شماره ۱۱، صص ۹-۳۱.
- میرمعزی، سید حسین، (۱۳۷۷)، ترسیم نظام اقتصادی اسلام براساس مکتب اقتصادی آن از دیدگاه امام خمینی، مجله نامه مفید، ش ۱۴، صص ۱۸۵-۲۱۸.
- نجفی، محمد حسن (۱۳۹۴)، جواهرالكلام، تهران: دارالكتب الاسلامية.
- نیلی، مسعود (۱۳۷۶)، اقتصاد ایران (چاپ اول)، تهران: مؤسسه عالی پژوهش در برنامه ریزی و توسعه.
- هادوی نیا، علی اصغر (۱۳۷۸)، قرض الحسنه و آثار اقتصادی آن، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- هادوی نیا، علی اصغر، (۱۳۸۰)، اوراق قرض الحسنه، اقتصاد اسلامی، سال ۱، شماره ۴، صص ۸۳-۱۰۴.
- یزدانی، مریم، (۱۳۹۰)، قرض الحسنه و نقش آن در رفع نیازهای اجتماعی و اقتصادی، مجله اقتصادی (ماهnamه بررسی و مسائل و سیاست های اقتصادی)، سال ۱۱، شماره ۵ و ۶، صص ۲۹-۴۰.